

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יז, תשכ"ו

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

מתשובות המזכירות המדעית

שווא או חטף-פתח?

שרה ע' ממושב ר"צ, תלמידת ביתה י"ב, שואלת:
בשיעור דקדוק אחרון נתקלנו בבעיה שקשה לנו להסבירה.
בספר שאנו לומדים בו כתוב כי המלים מעֵשר, מאֶבֶק
תנוקדנה בחטף פתח, ואילו המלים מעָגל, מעֶדר נאֶשם מנוקדות
בשווא, למרות שהמלים הן על אותו משקל.
האם יש כלל או כל סיבה לשינויים הנ"ל, הגורמים לי
ולחבריי לכיתה קושי בלימוד הניקוד.

תשובה

שאלה מעניינת היא, אלא שאין אדם, שיוכל להשיב
עליה תשובה שלמה ומניחה את הדעת באשר לפרטים.
אבל אפשר להשיב עליה תשובה עקרונית וכללית, וכדאי
שידע אותה כל מי שעוסק בלשון ובדקדוקה, ולא רק בלשון
העברית ובדקדוקה בלבד.

בשום לשון חיה לא קדמו כללי הדקדוק להתהוותה של
הלשון, בדיבור ובכתב. להפך, כללי הדקדוק אינם אלא מסקנות
שמסיקים חוקרי הלשון מתוך בדיקת העובדות בלשון.

שהם קולטים במשמע און או בקריאת הכתוב. והלשון בשעה
שהיא נוצרת ומתהווה, אין כללים מעצבים את דמותה. בהמשך
הזמן, לאחר שנתגבשה הלשון בדרך הטבע — בדיבור ובספרות
— אפשר לנסח כללים, והם באים אח"כ ומחייבים את המשך
התפתחותה של הלשון, אם המשתמשים בה רוצים לקיים
את ההמשכיות, ואינם רוצים להינתק ממורשת הלשון
שקיבלו.

כיסוד עיקרי לכללי הדקדוק שבידנו שימש ומשמש
גם היום התנ"ך כפי שניקדוהו הנקדנים בטבריא לפני 1300
שנה בערך. הם לא ניקדו לפי ספרי לימוד לדקדוק, אלא לפי
משמע אונם, לפי מה ששמעו את קריאת פסוקי התנ"ך
יוצאת מפי הקוראים. והקוראים לא קראו לפי כללי דקדוק,
הכתובים בספר לימוד, אלא לפי שמסרו להם מוריהם, כפי
ששמעו ממוריהם בדור הקודם. כלומר, מסורת דורות של
קריאה ושל הגייה היא שקבעה את צורתה המנוקדת של כל
מלה. ואח"כ באו המדקדקים והסיקו את מסקנותיהם וניסחו
את הכללים העולים מן העובדות, ומנו את מה שחורג מן
הכללים האלה.

ההגאים הגרונים אהח"ע — כפי שבוודאי ידוע לך —
תכונה מיוחדת להם, שיש מי שמבטא אותם ברור, בין שיש
תנועה עמהם ובין שהם חסרי תנועה (כלומר מנוקדים בשווא),
ויש מי שמתשטש אותם. ומאחר שיש קושי בהגייתם ללא
תנועה, יש שנתלוותה תנועה אליהם, וכך נוצרו ה"חטפים",
כלומר התנועות החטופות הבאות במקום שווא. אמרתי שיש
קושי בהגיית ההגאים הגרונים בשווא אבל לא אמרתי

שאי אפשר להגותם בשווא ומכיוון שכך, הרי טבעי הוא הדבר, של פעמים נשמע ההגה הגרוני כשהוא בשווא, ולפעמים הוא נשמע לנקדן כשהוא מלווה תנועה חטופה. מה עשו הנקדנים? הם לא רצו להיות קובעי עובדות ופוסקי הלכות. הם ניקדו בנאמנות רבה, כפי ששמעו. ומשום כך את מוצאת בתנ"ך מעגל בשווא וכנגדו מעלה בחטף פתח. כל הצורות משורש "עלה" בתנ"ך הן בתנועת חטף: מעלה, העלה, העלתה ועוד; ואילו הצורות מן "עלם" הן לרוב בשווא נח פשוט: העלם, יעלימו, נעלם. משורש "עבר" מצאנו גם מעבר, גם מעברה.

המסקנה העולה מכאן היא, שאין לך לטרוח למצוא כלל או סיבה לשוניית, הגורמים לך ולחבריך לכיתה קושי בלימוד הניקוד". כלל אין כאן; סיבה יש — כפי שאמרתי לעיל: קיימות שתי הדרכים, ושתיהן ישרות; יש מלה שהונחלה לנו בדרך זו, ויש שהונחלה לנו בדרך אחרת. אם יבוא אדם וינקד מעגל בחטף פתח, נאשם בחטף סגול — שום בוחן נכון לא יראה בכך שגיאה. אך מלים שנשתרשו ונקלטו דווקא בצורה מסוימת אחת, אין לנו לשנותן, שלא להציף את הלשון בצורות מיותרות. לכן נמשיך ונאמר מעבר בחטף-פתח ובבי"ת רפה, ואילו מעברה בשווא נח ובבי"ת דגושה. סיבה הגיונית אין כאן, אבל מורשת לשון יש כאן. בלשונות מלאכותיות, כגון אספרנטו, נוצרות צורות הלשון לפי מתכון קבוע מראש. לא כן בלשון חיה, ולא כל שכן בלשון הרוצה להיות המשך ללשון בעלת עבר עשיר ובעלת רכוש גדול כלשתוננו.

(מ"מ)